

ŠKOLSTVO U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI POSLJEDNJIH DECENIJA TURSKE VLADAVINE

U V O D

Stanovništvo Bosne i Hercegovine imalo je u XIX vijeku svoje škole, koje su prije okupacije (1878) počivale na vjerskim temeljima i bile većinom vrlo primitivne. Svaka vjeroispovijest, kao svijet zasebe, imala je svoje škole. Muslimani, nosioci vlasti i favorizovani elemenat, imali su najviše škola. Najbrojnije njihove škole bile su sibjan mektebi i medrese. Ostalih škola, među kojima su se brojno isticale ruždije, bilo je manje.

Muslimanske škole, kroz koje je Turska provodila svoju feudalnu ideologiju, bile su pretežno vjerskog karaktera. Početno vjersko obrazovanje sticalo se u sibjan mektebima koji su, kvantitativno, stajali na prvom mjestu, dok su u higijenskom, vaspitnom i nastavnom pogledu imali niz nedostataka. Srednjoškolsko obrazovanje davale su druge vjerske škole — medrese, kojih je, poslije sibjan mekteba, bilo najviše. I ove škole imale su krupnih nedostataka u nastavnom, vaspitnom i higijenskom pogledu. Radi višeg vjerskog obrazovanja odlazilo se u Carigrad ili druga veća mjesta Turske, jer škola ove vrste, izuzevši Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, nije bilo kod nas. Pored ovih, čisto vjerskih škola, Turska je u drugoj polovini XIX vijeka počela otvarati u Bosni i Hercegovini prve državne, svjetovne škole, ruždije, koje su mogli pohađati pripadnici svih vjeroispovijesti. Po svome rangju one su odgovarale nižoj srednjoj školi i bile su neka vrsta građanske škole ili niže realke. U njima su se učenici u toku od 4 godine osposobljavali za niža činovnička zvanja, većinom pisare.

Muslimanskim školama posvećivao je pažnju narod, a naročito samostalni vakufi (zadužbine), pomoću kojih su se izdržavale mnoge škole. U drugoj polovini XIX vijeka i država je počela da vodi veću brigu o nekim školama muslimana¹.

Nemuslimansko stanovništvo, koje su sačinjavali Srbi (pravoslavni), Hrvati (katolici) i Jevreji, imalo je svoje škole, većinom osnovne. Ono je u pogledu školske izobrazbe bilo prepušteno najviše sebi. Zahvaljujući pojedinim vjerskim opštinama, radu sveštenstva i pomoći sa strane, mogle su da se održe njegove škole za

¹ O muslimanskom školstvu u Bosni i Hercegovini pisao sam opširno u svojoj doktorskoj disertaciji: „Školske prilike muslimana u Bosni i Hercegovini (1800—1878)“.

vrijeme turske uprave. Sveštenici dviju hrišćanskih vjeroispovijesti, koji su poučavali omladinu na maternjem jeziku, imaju velikih zasluga u prosvjetnom pogledu. Osim njih bilo je i svjetovnih učitelja i učiteljica. Pred okupaciju pojavile su se milosrdne sestre sv. Vinka, koje su osnovale nekoliko škola. U prosvjetnom pogledu istakle su se Staka Skenderova i neke Engleskinje, naročito Mís Adelina Irbi. Bilo je i takozvanih »putujućih učitelja«, koji su išli po selima, skupljali djecu i učili da pišu, čitaju, računaju i da se mole bogu. Od njihovih boljih učenika postajali su kasnije »putujući učitelji«. Ove učitelje pomagali su đачки roditelji. Konačno, bilo je slučajeva da sin od oca ili unuk od djeda nauči čitati i pisati. Samoučka pismenost njegovala se na selu odavno i samouci su bili mnogo cijenjeni. Međutim, sve to neznatno je umanjivalo nepismenost u Bosni i Hercegovini, gdje je procenat pismenih pred okupaciju iznosio jedva 3. Široke mase naroda čamile su u mraku neznanja. Nepismenost se naročito zapažala kod žena.

Škole nemuslimanskog stanovništva razvijale su se zasebno, prema potrebama svoga vremena i pod uticajem sa strane. Taj uticaj bio je naročito izrazit u XIX vijeku, i to na srpske škole iz Srbije a na hrvatske iz Hrvatske. Zahvaljujući tome, budila se i nacionalna svijest i jačala težnja za slobodom. Turske vlasti podozrivo su gledale na sve to, te su preduzimale razne mjere naročito protiv srpskih škola i učitelja.

Početke školstva srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini treba tražiti u manastirima i crkvama. Kaluđeri i sveštenici bili su prvi pismeni ljudi a ujedno i najstariji učitelji. Škole su se ponajprije razvile u onim mjestima u kojima je bio vrlo živ trgovački promet i jaka zanatska proizvodnja². Tu je bilo bogato varoško stanovništvo. U takvim mjestima mogle su i da se osnuju bogate crkvene opštine, bez kojih se ne može zamisliti prošlost srpskog školstva u Bosni i Hercegovini. Pored toga, škole su se razvijale i u mjestima s eparhiskim sjedištima, a prije okupacije nalazimo ih i u nekim selima.

Stare srpske škole bile su vrlo primitivne. U njima su prije okupacije učiteljevali: kaluđeri, sveštenici, bogoslovi, manastirski đaci, trgovci, zanatlije, svršeni učenici osnovne škole i samouci. Tek krajem prve i početkom druge polovine XIX vijeka javljaju se u nekim mjestima kvalifikovana učiteljska lica koja, mjesto starog manastirskog metoda, uvode u škole nove nastavne metode i pedagoške principe.

Za prosvjećivanje i razvoj školstva bosansko-hercegovačkih Hrvata imaju najvećih zasluga franjevci. Najstarija žarišta njihove djelatnosti bili su manastiri u Kr. Sutjesci, Fojnici i Kreševu. U njima su držali škole. Bilo je škola i izvan manastira, u župničkim stanovima i privatnim kućama.

U XIX vijeku javlja se jači kulturni zamah franjevacah zahvaljujući njihovim vezama s Austrijom, Ugarskom i Hrvatskom. Prva

² Ђоровић Владимир, Босна и Херцеговина, Београд, 1925, 129.

školska zgrada za hrvatsku osnovnu školu u Bosni i Hercegovini podignuta je, po svoj prilici, 1823 godine, u Tolisi, dakle u Sjeveroistočnoj Bosni. U toku vremena franjevci su otvarali škole i u drugim mjestima i usavršavali sistem nastave. Osim franjevac, u nekim mjestima imale su osnovne škole i milosrdne sestre sv. Vinka, koje su došle u Bosnu iz Hrvatske 1871 godine³.

U XIX vijeku nije bilo mnogo Jevreja u Bosni i Hercegovini. Osim Sarajeva, gdje ih je bilo najviše, nalazimo ih prije okupacije i u nekim mjestima u unutrašnjosti. Tu su postepeno stvarali male zajednice i osnivali vjerske opštine. Bavili su se najviše trgovinom i zanatima. Brojno maleni, oni su imali i najmanje škola. Škole su bile osnovne, a u Sarajevu je postojala i škola za studij Talmuda i jevrejskog kodeksa (»ješiva«, »ješibot«). U osnovnoj školi (»meldaru«) muška djeca su poučavana u vjeri. Nastava je bila vrlo primitivna a higijenske prilike vrlo slabe. Ženska djeca nisu išla u školu.

Prije okupacije bilo je nešto jevrejske djece i u pojedinim školama drugih vjeroispovijesti. Isto tako bilo je primjera da su školu jedne vjeroispovijesti pohađali neki pripadnici drugih vjeroispovijesti⁴.

Školstvo u Sjeveroistočnoj Bosni⁵ spada u red nedovoljno proučenih pitanja naše kulturne istorije. Osim nekoliko članaka i djelimičnih osvrtā o nekim školama na ovoj teritoriji, dosad nije izišao nijedan rad u kome bi bilo obrađeno, makar i u najkrupnijim potezima, školstvo svih vjeroispovijesti posljednjih decenija turske vladavine. Istina, o tome nije lako pisati jer nedostaju izvori, a ukoliko ih ima, oni su oskudni. Stvar bi izgledala kudikamo drukčije da su vođene školske knjige, ljetopisi i tome slično. U tome pogledu izuzetak čine neki izvještaji u kojima se navode podaci o školstvu franjevac i milosrdnih sestara. Ali i oni nisu kompletni i ne obuhvataju sve škole.

Godine 1939 pisao je Milenko Filipović da oblast Sjeveroistočne Bosne, »koja ima tako mnogo zanimljivih pojava, spada u naše najmanje proučene i najmanje poznate oblasti«⁶ i da ne znamo kad su tačno osnovane prve škole u njoj. Ta oblast dala je niz istaknutih ličnosti iz naše starije i novije istorije i zaslužuje da joj se posveti puna pažnja. Rasprave Milenka Filipovića, Đoke Mazalića i drugih unose više svjetla u pojedina pitanja iz prošlosti te oblasti. Isto tako i publikacija »Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne

³ Detaljnije o tome u momu radu: »Osnovne škole milosrdnih sestara u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turske (1871—1878)«, Sarajevo, 1953.

⁴ Na školstvo nemuslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini osvrtno sam se detaljnije u svojoj disertaciji.

⁵ Pod pojmom Sjeveroistočne Bosne u ovom radu tretira se teritorija koja se proteže na sjeveru do Save, na jugu do Krivaje, na istoku do Drine a na zapadu do Ukrajine.

⁶ Филиповић Миленко, Хаџи-Лазар Јовановић, учитељ и лекар у Тешњу и Тузли, Сарајево, 1939, 1.

Bosne«, koju je počeo da izdaje Zavičajni muzej u Tuzli od 1957 godine. Tome će, nadam se, pridonijeti i ovaj rad⁷.

Na teritoriji Sjeveroistočne Bosne postojali su mnogobrojni katolički i pravoslavni manastiri koji su opustjeli krajem XVII i početkom XVIII vijeka. Iz nekih krajeva stanovništvo se bilo sasvim raselilo. U XVIII i XIX vijeku pristižu u taj dio Bosne mnogi doseljenici iz Zapadne Bosne i iz krajeva preko Save (katolici), iz stočarskih krajeva na jugu i jugoistoku (pravoslavni) i muslimanske izbjeglice iz Slavonije, Ugarske i Srbije. Tako je došlo do obnavljanja starih i opustjelih naselja i do osnivanja novih. U prvoj polovini XIX vijeka došlo je i do organizovanja crkvenih opština i do osnivanja srpskih škola⁸. U tome vremenu postojale su u tim krajevima i neke muslimanske škole, a i franjevci su, kao što je pomenuto, imali prvu svoju školu. Tokom XIX vijeka povećavao se broj škola, ali su neke škole porušene i prestale da rade pretkraj turske vladavine. Na cijeloj ovoj teritoriji Jevreji su imali samo dvije škole.

Poslije reorganizacije uprave i sudstva u smislu takozvanog ustavnog zakona (1865), taj dio Bosanskog Vilajeta pripadao je Zvorničkom, a jednim dijelom Sarajevskom i Banjalučkom sandžaku (okružju). U Zvornički sandžak spadali su sljedeći kadiluci (srezovi): Tuzla, Gradačac, Brčko, Bijeljina, Zvornik, Srebrenica, Vlasenica (Birča), Maglaj i Gračanica. Kladanjski kadiluk, koji je obuhvaćen u ovom radu, pripadao je Sarajevskom sandžaku, a Derventski, Tešanjski i Žepački kadiluk pripadali su Banjalučkom sandžaku. Kao što vidimo, Zvornički sandžak je zapremao najveći prostor u tom dijelu Bosne.

Pred okupaciju Klaić⁹ prikazuje odnos pojedinih vjeroispovijesti u procentima u Zvorničkom sandžaku: muslimana 45,0, pravoslavni 39,3, katolika 15,7. Međutim, ovi podaci nisu realni, jer su nepotpuni.

Iznoseći podatke o školstvu na ovoj teritoriji, smatrao sam da će biti najpreglednije ako ih prikažem po pojedinim sandžacima i njihovim kadilucima. Držeći se toga, najprije će biti govora o Zvorničkom sandžaku i njegovim kadilucima (Bijeljina, Brčko, Gradačac, Gračanica, Maglaj, Tuzla, Vlasenica, Srebrenica i Zvornik). Zatim će biti izneseni podaci koji se odnose na tri kadiluka Banjalučkog sandžaka (Derventa, Tešanj i Žepče) i na jedan kadiluk Sarajevskog sandžaka (Kladanj). Uz većinu ovih mjesta svrstana su druga mjesta i sela u njihovoj blizini ili udaljenija, bez obzira da li je nekoje od udaljenijih i pograničnih naselja, posljednjih decenija turske vladavine, pripadalo kadiluku uz koji je svrstano ili bližem susjednom.

⁷ Obradujući ovu temu, služio sam se, pored izvora i literature koju navodim u tekstu i bilješkama, i rukopisnom Građom za istoriju srpskih škola u Bosni i Hercegovini, koju je prikupio Risto Šušljic i koja se nalazi u Narodnoj biblioteci u Sarajevu.

⁸ Филиповић Миленко, *ibidem*.

⁹ Klaić Vjekoslav, *Bosna*, Zagreb, 1878, 73.

ZVORNIČKI SANDŽAK

BIJELJINA

Prije 1878 godine muslimani su u Bijeljini imali sibjan mektebe, medresu i ruždiju. Srbi i Jevreji su imali po jednu osnovnu školu.

Godine 1868 podigli su stanovnici Dragić mahale jedan mekteb i džamiju. Mekteb je bio dug 12 a širok 8 aršina. Imao je dvije sobe¹⁰.

Pred okupaciju Klaić pominje dva mekteba u ovom mjestu¹¹, dok se u salnami Bosanskog Vilajeta za hidžretsku godinu 1294 (1877/78) navodi u Bijeljinskom kadiluku 11 sibjan mekteba.

Prije okupacije postojala je u Bijeljini medresa koja je kasnije prestala da radi.

U salnamama pred okupaciju pominje se i ruždija u Bijeljini.

Srbi su imali osnovnu školu u prvoj polovini XIX vijeka. Kao godina njenog osnivanja uzima se 1838, ali nije isključeno da je i ranijeg datuma. Sredinom XIX vijeka povedena je akcija za podizanje školske zgrade. U davanju priloga za tu svrhu istakao se zvornički vladika Agatangel, koji je bio zagrijan za škole i prosvjetu¹².

Godine 1865 molio je školski odbor srpsku vladu da pošalje udžbenike za školu jer su djeca imala samo poneki psaltir i časlovac, i to budimski, koji su bili vrlo skupi. U molbi se navodi kako je učitelj rasporedio djecu po razredima (I razred 40, II razred 25, III razred 20). Djeca su nabavila sve što im je učitelj kazao da treba za školu, a on je sve stavio »u red« kao u Srbiji. Molbu je, pored tutora škole, potpisao i učitelj Nikola Jevtić.

Srpska vlada, koja se dolaskom na vladu kneza Mihaila (1860 godine) nešto više brinula za škole u Bosni i Hercegovini, odazvala se molbi i poslala znatan broj knjiga srpskim školama u Bijeljini, Bos. Brodu i još nekim mjestima.

Novi zvornički vladika, Bugarin, rodom iz Vidina, preduzeo je, 1865 godine, akciju da svi učitelji, varoški i seoski, moraju da polože ispit. Popovima bijeljinske nahije strogo je zabranio da uzimaju od naroda više nego što je propisano¹³. Ove mjere jasno pokazuju kakav je bio kvalitet učitelja u ovim krajevima i kako su se odnosili neki sveštenici prema narodu. Godine 1868 pominje se kao

¹⁰ „Босна“ br. 130. Sarajevo, 7 decembra 1868.

¹¹ Klaić Vjekoslav, o. c., 173.

¹² »Carsko-kr. službene Narodne novine« br. 194, Zagreb, 25 avgusta 1855. U br. 232 od 8 oktobra 1856 uredništvo mu odaje priznanje. I novosadski »Србски дневник« hvali Agatangela. U jednom dopisu iz Bosne u br. 87 od 31 oktobra 1854 kaže se, pored ostalog: »Pogledajmo zvorničkog vladiku Agatangela, kako se pastirski brine o prosvetjenju svoje mlade eparhije, 20 obština pobudio je da škole osnovne iz temelja podignu, i dobre učitelje iz sveta doзову«. I u br. 42 od 27 maja 1856 ističe se Agatangel kao primjer.

¹³ »Narodne novine« br. 266, Zagreb, 20 novembra 1865.

učitelj u Bijeljini Ilija Mladenović, »negdašnji raznositelj novina u Biogradu«¹⁴ i o njemu se ne daje lijepo mišljenje.

U svome članku »Bosanska skupština u Sarajevu«, upućenom na adresu Asim-paše i sarajevske skupštine, Pelagić je, 1873 godine¹⁵, pored ostalog, tražio da se u Bijeljini i još nekim mjestima osnuju potpune realne škole. Ali to se nije ostvarilo.

Pred okupaciju bila su dva učitelja u bijeljinskoj srpskoj školi.

Pretkraj turske vladavine i Jevreji su u Bijeljini imali svoju osnovnu školu. Sedamdesetih godina XIX vijeka nju je pohađalo 175 učenika, prema statističkim podacima u salnamama Bosanskog Vilajeta, što je, svakako, pretjerano.

Podaci u tim salnamama nisu pouzdani i potpuni i treba ih uzeti s rezervom¹⁶. Evo nekoliko detalja koji se odnose na Bijeljin-ski kadiluk:

Godina 1284 po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 24, hrišćanskih 4, jevrejskih 1.

Broj učenika: muslimana 1 221 m., 367 ž., hrišćana 155 m., 11 ž., Jevreja 16 m.

Godina 1285 po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 24, hrišćanskih 4, jevrejskih 1 (u Bijeljini).

Broj učenika: muslimana 1 427 m., 385 ž., hrišćana 165 m., 9 ž., Jevreja 175 m.

Godina 1286 po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287 po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 7, pravoslavnih 5, jevrejskih 1.

Broj učenika: muslimana 382 m., 80 ž., pravoslavnih 160 m., 8 ž., Jevreja 175 m.

Godina 1288 po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 62, pravoslavnih 7, jevrejskih 1.

Broj učenika: muslimana 649 m., 336 ž., pravoslavnih 315(?) m., 20 ž., Jevreja 175 m.

Godina 1289 po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 15, pravoslavnih 8, jevrejskih 1.

¹⁴ »Zacraba« br. 5, Novi Sad, 10 januara 1869.

¹⁵ »Zacraba« br. 23, Novi Sad, 7 marta 1873.

¹⁶ Prema Wüstenfeld-Mahler-ovim tablicama (Vergleichungs-Tabellen der mohammedanischen und christlichen Zeitrechnung, zweite Auflage, Leipzig, 1926), hidžretske godine koje se navode u ovom radu trajale su po današnjem računanju:

1284 godina: od 5 maja 1867 do 24 aprila 1868

1285 godina: od 24 aprila 1868 do 13 aprila 1869

1286 godina: od 13 aprila 1869 do 3 aprila 1870

1287 godina: od 3 aprila 1870 do 23 marta 1871

1288 godina: od 23 marta 1871 do 11 marta 1872

1289 godina: od 11 marta 1872 do 1 marta 1873

1290 godina: od 1 marta 1873 do 18 februara 1874

1291 godina: od 18 februara 1874 do 7 februara 1875

1292 godina: od 7 februara 1875 do 28 januara 1876

1293 godina: od 28 januara 1876 do 16 januara 1877

1294 godina: od 16 januara 1877 do 5 januara 1878.

Broj učenika: muslimana 685 m., 361 ž., pravoslavnih 372 m., 27 ž., Jevreja 175 m.

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: ruždija 1, sibjan mekteba 9.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 9.

Broj učenika: muslimana 372 m., 109 ž., nemuslimana 244 m., 12 ž.

Godina 1291 po hidžri (1874/75)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1292 po hidžri (1875/76)

Broj muslimanskih škola: ruždija 1, sibjan mekteba 9,

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 9.

Broj učenika: muslimana 385 m., 115 ž., nemuslimana 240 m., 11 ž.

Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: medresa 1, ruždija 1, sibjan mekteba 11.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: ne navodi se.

Broj učenika: muslimana 540 m., 115 ž., nemuslimana 110 m., 10 ž.

Brodac

U početku XIX vijeka Brodac je imao srpsku školu. Prije 1834 godine u njoj se školovao pop Risto Savić iz Lomnice. Radila je, kako kaže Risto Šušljčić, do srpsko-turskih ratova. Poslije 1878 godine pretvorena je u komunalnu školu.

Dragaljevac

Prvi učitelj »kod crkve dragaljevačke«, kako piše na nadgrobnom spomeniku u njenoj porti, bio je Danilo Blagojević. On je došao u školu 1853 godine, što znači da je te godine srpska škola počela rad. Imao je 123 učenika koje je počeo učiti dozvolom mitropolita Agatangela¹⁷. Prema Šušljčevićim zabilješkama, škola je podignuta 1859 godine trudom bijeljinskog prote Dimitrija Markovića i radila je do 1883, kada je izgorjela i mjesto nje osnovana komunalna škola. Godina 1859 koju navodi Šušljčić nije tačna. A, po svoj prilici, ni godina 1883. Školska zgrada bila je od drveta i ona je, prema drugom podatku¹⁸, izgorjela 1876, a na njenom mjestu podignuta je zgrada od tvrdog materijala godine 1880.

Dvorovi

Prema jednom podatku, Dvorovi su imali srpsku školu u početku XIX vijeka. Drugi podatak, po svoj prilici pouzdaniji, kaže da je škola otvorena 1854 godine.¹⁹ Po pričanju, bila je sagrađena od neke stare kačare, koju je poklonio neki imućni seljak. Zemljište od

¹⁷ Филиповић Миленко, Стари српски записи и натписи из северо-источне Босне (Споменик XCIX САН, Београд, 1950, 82).

¹⁸ Мазалић Ђоко, Звоник (Зворник) стари град на Дрини (Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, историја и етнографија, Сарајево, 1955, 111).

¹⁹ Detaljnije o školi u Dvorovima pisao je Stanislav Majstorović u »Školskom vjesniku«, 1908, Sarajevo, 654—658. Njegovim podacima sam se koristio.

3 dunuma za školu darovao je neki Haim-beg, s tapijom da on i njegovi potomci neće nikada tražiti haka.

Škola je imala samo jednu sobu koja je, jedno vrijeme, bila ujedno i učionica i učiteljev stan.

Školu su pohađali samo muškarci. Imala je 4 razreda po staroj podjeli (koji su se zvali po knjigama): bukvarci, časoslovci (»časlovci«), psaltirci i mjesecoslovci (»mjeslovci«). Godine 1872 seljaci su dobavili spremnijeg učitelja koji je uveo u nastavu i pjevanje, četiri vrste računa, kao i nešto iz zemljopisa i istorije.

Broj učenika kretao se između 40—70. U zimsko doba, kada nije bilo poljskih radova, polazak je bio mnogo uredniji nego ljeti. Po uzrastu učenici su imali između 14—20 godina.

Nastava se obavljala svakog dana osim četvrtka poslije podne, kada je bio odmor. Toga dana svaki učenik je morao donijeti učitelju sira, jaja, masti, pogaču, pile i sl. To se zvalo »regracija«, »igrancija« ili »sedmična jabuka«.

Školska godina trajala je 10 mjeseci. Polugodišnji ispit bio je o Savindanu a godišnji o Petrovdanu. Ispitu su prisustvovali mjesni sveštenik i knezovi, a katkad bi pretsjedavao i bijeljinski proto.

Prvi učitelj koji je došao u Dvorove 1854 godine bio je đak manastira Tamne.²⁰ Svaki učenik mu je plaćao po jednu cvanciku mjesečno. Usto je besplatno stanovao, dobijao drva i »regraciju«. Pred okupaciju učitelj je bio spremniji od prijašnjih i bolje plaćen.

Učitelj je morao svake subote da vodi učenike na večernju u crkvu koja je bila udaljena 8 km. Tu bi prenoćio da bi sutra rano mogao da bude s djecom na službi.

Sve do godine 1873 škola nije imala nijedno učilo. Tada je nabavljena prva školska tabla. Knjige su bile vrlo skupe: »za bukvar — ovan trogodac, a junac za časlovac«.

Škola je radila do 1876 godine. Od 1876—1881 Dvorovi nisu imali škole. Početkom 1881 otvorena je narodna osnovna škola.

Janja

Prije okupacije postojala je srpska škola u Janji. Godine 1870 pominje se učitelj Gavriilo Obradović a 1874 Rafail Pavlović, rodom iz valjevskog okruga.

Zagoni

I u Zagonima je postojala srpska škola prije okupacije. Iz jednog zapisa na Mjesecoslovu (Budim, 1807) u manastaru Tamni²¹ saznajemo da je Stefan Spasojević iz Zagona učio u »učilištu zagonačkom« kod prvog učitelja Riste i kod drugog učitelja Radovana 1860 godine.

²⁰ Majstorović ga pominje pod inicijalima P. J. i kaže da je rodom iz Balatuna. Umro je u drugoj godini službe. Poslije njega došao je neki R. J., takode đak manastira Tamne. Držim da je to bio Radovan Jovanović, jer jedan zapis na Psaltiru (Beograd I, 1852) u manastiru Tamni, oko 1860 godine, pisao je on kao učitelj u Dvorovima, gdje je službovao tri godine.

²¹ Филиповић Миленко, о. с., 84—85.

Zabrđe

Prije okupacije postojala je srpska škola u Zabrđu. Detaljnijih podataka nisam našao.

Magnojević

U Magnojeviću je postojala srpska škola prije okupacije. O njoj ne znamo nešto detaljnije.

Crnjelovo

I u Crnjelovu je postojala srpska škola prije okupacije. Detaljnijih podataka nisam našao.

BRČKO

Prije 1878 godine muslimani su u Brčkom imali sibjan mektebe, medrese i ruždiju. Srbi i Jevreji su imali svoje osnovne škole. Nekoliko godina pred okupaciju franjevci su imali namjeru da podignu svoju školu. Odluka o tome donesena je na sastanku bosanskih franjevaca u Kr. Sutjesci, 5 marta 1868, pod pretsjedavanjem biskupa Vujičića.²² Međutim, ona se u Brčkom nije ostvarila.

Sedamdesetih godina XIX vijeka Brčko se dijelilo na novu i staru mahalalu. U svakoj od njih bila je po jedna medresa. Tokom vremena one su bile vrlo oštećene te su se morale opraviti. Na molbu stanovništva opravljene su obje 1869 godine troškom od 8.750 groša.²³ Posljedica toga bila je povećanje broja učenika.

U salnamama Bosanskog Vilajeta pred okupaciju ne pominje se ruždija u Brčkom iako je postojala.²⁴

Godine 1870 posjetio je bosanski valija Donju Tuzlu i Brčko, gdje su ga, pored ostalih, dočekali učitelji i učenici svih škola. Valija je posjetio škole svih vjeroispovijesti. Tom prilikom povišio je svima učiteljima plate iz »narodne kase« i obećao da će školske knjige štampane u Vilajetskoj štampariji u Sarajevu naskoro razaslati školama.²⁵

O godini osnivanja srpske škole u Brčkom postoje ova mišljenja. U kalendaru »Prosvjeta« za 1906 godinu navodi se 1839 godina.²⁶ Kaluđerčić²⁷ i Šušljic smatraju takođe da je osnovana 1839 godine,

²² Original Vujičićeve okružnice na latinskom jeziku, pisane 12 aprila 1868 u Kuriji apostolskog vikarijata u Brestovskom, nalazi se u Arhivu franjevačkog manastira u Kr. Sutjesci. (Objavljena je u Glasniku Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1944, 310—311). Osim Brčkog, odlučeno je da se što prije podignu školske zgrade i u sljedećim mjestima: Busovači, Brestovskom, Bučićima, Orašju, Ivanjskoj, Ljubunčiću, Rami, Neretvi-Podhumu, Osovi, Plehanu, Brodu, Derventi, Potočanima, Garevu, Vidovicama, Tuzli i Domaljevcu.

²³ »Сарајевски цвјетник« br. 49, Sarajevo, 4 decembra 1869. Jedna brčanska medresa poznata je pod imenom Čačak-medresa.

²⁴ Traljić Seid M., Muslimanske škole u Bosni i Hercegovini («Hrvatski dnevnik», Zagreb, 8 januara 1939).

²⁵ »Сарајевски цвјетник« br. 37, Sarajevo, 12 septembra 1870.

²⁶ Иванишевић Јов. Фил., Српско-православно школство у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1910, 24.

²⁷ Споменица о педесетгодишњици рада Стеве Калуђерчића, Сарајево, 1933, 40.

dok se u jednom štampanom izvještaju²⁸ navodi 1857 godina. Po svoj prilici, škola je osnovana 1839 godine. Godine 1852 Brčko je pretrpjelo veliku štetu od požara²⁹ pa, možda, i kuća u kojoj je bila škola nije ostala pošteđena. Možda je u 1857 godini podignuta nova školska zgrada.

Od godine 1860 u ovoj školi bio je učitelj Vaso Pelagić, pošto je svršio bogosloviju u Beogradu. U toku svoga trogodišnjeg službovanja u Brčkom uvodio je u školu red kakav je bio u to doba u Srbiji. Za njegovog vremena osnovan je školski fond, čitaonica i ženska škola i formiran je školski odbor. Pelagić se zamjerio turskim vlastima svojim dopisima u novosadskom »Srbobranu«, pa je morao da napusti Brčko. Njegovim odlaskom izgleda da je prestala da radi i čitaonica i da je ponovo otvorena tek početkom 1872 godine.³⁰

Godine 1867 pretplatila su se u Brčkom 53 pretplatnika na Petranovićevu zbirku srpskih narodnih pjesama. Među njima bio je i učitelj D. Despotović sa 14 učenika I—IV razreda. Na jednom Psaltiru u manastiru Papraći zapisano je 5 aprila 1866 u Brčkom ime Ljubomira Krsmanovića, učenika III razreda. Jedan zapis u Irmologiji (Beograd, 1837) u crkvi u Mačkovcu kaže da je 20 decembra 1870 umro Toilo Paunović, učitelj brčanski.

Prema salnami Bosanskog Vilajeta za 1289 godinu po hidžri (1872/73), Jevreji su imali svoju osnovnu školu, koju su pohađala 32 učenika i 4 učenice. Podatak o učenicama nije tačan jer u ono doba jevrejska ženska djeca nisu pohađala školu.

Evo nekoliko statističkih podataka iz salnama Bosanskog Vilajeta koji se odnose na Brčanski kadiluk i koje treba uzeti s rezervom:

Godina 1284 po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 25, hrišćanskih 5.

Broj učenika: muslimana 881 m., 685 ž., hrišćana 127 m., 42 ž.

Godina 1285 po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 25, hrišćanskih 5.

Broj učenika: muslimana 861 m., 785 ž., hrišćana 136 m., 45 ž.

Godina 1286 po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1287 po hidžri (1870/71)

²⁸ Извештај основних школа среза брчанског крајем школске 1930/31 године, *Брчко, 1931, 33, 39.*

²⁹ »Narodne novine« br. 213, Zagreb, 17 septembra 1852. U dopisu se kaže da je najveću štetu pretrpio trgovac Paranos i njegov ortak Krsmanović, kojima je izgorjela magaza s kavom, voskom i drugom robom.

³⁰ »Сарајевски цвјетник« br. 45, Сарајево, 8 јануара 1872. Читаonica је отворена захваљујући прилозима »неколџине патриота«. Управитељ читаonice био је брчански прото Стево Петковић.

Otvaranje srpske čitaonice u Brčkom zabilježila je i novosadska »Застава« u br. 3 od 7 јануара 1872, подвлачећи да против ње ради »кршени валџа« Нико Кojдић. За Стеву Петковића каже се у br. 34 листог листа од 19 марта 1872 да је »новим животом задahнуо ондашње школе, doveo честите луде за учитеље, који могу без стida zauzeti i веће катедре« i да се истиче као »мајка i примерни учитељ народа«. Читаonicу су затвориле власти 1873 године јер су у њој гледале »propovjedaonicу panslavizma«.

Broj škola: muslimanskih 25, pravoslavnih 2, katoličkih 3.
 Broj učenika: muslimana 1 276 m., 521 ž., pravoslavnih 186 m., 49 ž.,
 katolika 23 m., 11 ž.

Godina 1288 po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 25, pravoslavnih 5, katoličkih 3.
 Broj učenika: muslimana 1 282 m., 542 ž., pravoslavnih 189 m., 35 ž.,
 katolika 35 m., 15 ž., Jevreja 2 m., 4 ž.

Godina 1289 po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 27, pravoslavnih 5, katoličkih 3, jevrejskih 1.

Broj učenika: muslimana 1 296 m., 563 ž., pravoslavnih 191 m., 38 ž.,
 katolika 36 m., 17 ž., Jevreja 32 m., 4 ž.

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 25.
 Broj nemuslimanskih škola i crkava: 8.
 Broj učenika: muslimana 810 m., 733 ž., nemuslimana 157 m., 5 ž.

Godina 1291 po hidžri (1874/75)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1292 po hidžri (1875/76)

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 25.
 Broj nemuslimanskih škola i crkava: 5.
 Broj učenika: muslimana 825 m., 747 ž., nemuslimana 155 m., 5 ž.

Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 22.
 Broj nemuslimanskih škola i crkava: 3.
 Broj učenika: muslimana 691 m., 523 ž., nemuslimana 82 m., 25 ž.

Obudovac

U Obudovcu je postojala srpska škola posljednjih decenija turske vladavine. Po svoj prilici, osnovana je 1832 godine. U nedostatku zgrade za školu djeca su do 1852 godine učila u privatnim kućama imućnijih mještana. Godine 1853 podignuta je školska zgrada. Škola je bila neko vrijeme zatvorena »zbog bune«.³¹ Ponovo je otvorena 1863 godine i dočekala je okupaciju. Iz zapisa na jednoj maloj knjizi u crkvi u Slatini, koji je pisao pop Cvijetin Mikanić u Obudovcu, 29 maja 1870, saznajemo da je on ranije bio učitelj i pisar crkve obudovačke.

Žabar

Tridesetih godina XIX vijeka (možda već 1830) i rodno selo Vase Pelagića (Gornji Žabar) imalo je srpsku školu. Po svršetku ove škole Pelagić je otišao pješice u Beograd da nastavi školovanje. U pomenutoj posavskoj buni stradalo je i ovo napredno i bogato selo.

³¹ Извештај основних школа спреца брчанског..., 73. Misli se na bunu u bosanskoj Posavini pod vođstvom prote Stevana Avramovića, 1858 godine («Protina buna»). U toku bune, pored drugih sela, stradao je i Obudovac.

Orašje

Prije godine 1863 postojala je u ovom mjestu srpska škola. Pominje se u zagrebačkim »Narodnim novinama« br. 18 od 23 januara 1863. Drugih podataka nisam našao. Poslije okupacije osnovna škola u Orašju bila je smještena u zgradi bivšeg mekteba.

Vilajetski list »Bosna« u br. 100 od 11 maja 1868 donio je vijest o akciji stanovnika Gornje i Donje Azizije (Bos. Šamac i Orašje) na podizanju dvaju mekteba u tim mjestima, koji će se izgraditi sumom od 11.000 groša iz državne blagajne. Pretpostavljam da bi zgrada mekteba u Orašju, podignuta iz ovih sredstava, mogla da bude ona ista u kojoj je kasnije smještena osnovna škola.

Tolisa

Prvu školsku zgradu za hrvatsku osnovnu školu u Bosni i Hercegovini podigao je, po svoj prilici, godine 1823 fra Ilija Starčević u Tolisi. Dozvolu za to, kao i za podizanje župničkog stana i crkve u Tolisi, dobio je od gradačačkog kapetana Huseina Gradaševića.

Toliškoj školi Starčević je bio i učitelj i nadzornik. On se brinuo i za knjige i ostale potrebe. S njim je ova škola »i stajala i padala«. ³² U njegovom odsustvu od 1839—1842 to se vidno ispoljilo. Starčevićevim povratkom u Tolisu, i njegovim nastojanjem, škola je opet nastavila rad, godine 1843. Kada je, 1845, Starčević umro, škola je skoro zamrla sve do 1852. Te godine, nastojanjem franjevac, naročito Bartola Krajinovića, počela je ponovo da napreduje. U njoj je, tada, bilo 40 »mladića«, od kojih su oni koji su željeli da postanu redovnici učili i latinski jezik pred upraviteljem Stjepanom Mikićem i učiteljem Blažom Petrovićem.

U ovoj školi učio je i Stjepan I. Verković, rođen 1821 u Ugljari, pokraj Orašja. ³³ U pismu svome prijatelju Božiću od 19 oktobra 1887 iz Petrograda Verković kaže da je naučio čitati u desetoj godini u Tolisi. Učitelji su mu bili fra Petar Čičak, fra Jerko Žečević i fra Dominik Čorić. Upočetku išlo mu je vrlo teško »šlebekovanje« (tj. sastavljanje konzonanata i vokala), tako da se fra Dominik ljutio i vikao nad njim: »Daću ti cvanciku ako pogodiš koje je to slovo«. ³⁴ Da bi se vježbao u »latinskom čitanju«, dali su mu bibliju Vulgatu, koju je čitao pri ručku.

Godine 1861 došao je u Tolisu za župnika fra Martin Nedić, rodom Tolišanin. Zatekao je 13 učenika koji su učili u misničkoj sobi. Nedić je podigao novu, prostranu školu, snabdio je svim što je bilo potrebno i sâm je više puta u njoj predavao. ³⁵ Malo kasnije sagrađio je i školu za žensku djecu, manastir i crkvu.

Kroz tolišku mušku školu, koja je, od osnivanja do okupacije radila s manjim prekidima, i nastavila rad i poslije 1878 godine, prošlo je više učenika. U jednom izvještaju iz januara 1853 pominje sa 60 učenika. U izvještaju od 9 novembra 1854 navodi se 55 učenika

³² Jelenić Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, II, Sarajevo, 1915, 307.

³³ Detaljnije o njemu: Jelenić Julijan, *Pisma Stjepana I. Verkovića Josipu D. Božiću*, Zagreb, 1925, posebni otisak iz »Narodne starine«.

³⁴ O. c., 30.

³⁵ Nedić Bono, *Kratka povjest župe crkve i samostana toliškog...*, Pečuh, 1888, 37.

i učitelj fra Blaž Petrović. U Nedićevom izvještaju od 6 januara 1855 pominje se 37 učenika, a 10 septembra iste godine navode se, na drugom mjestu, 53 učenika.³⁶ Pred okupaciju brojno stanje učenika kretalo se između 60—80,³⁷ a učitelji su bili fra Mato Prgić i kateheta fra Jako Božić.

Iz jednog izvještaja biskupa Šunjića od 2 novembra 1858,³⁸ u kome se, pored ostalih, pominju i škole u Tolisi, Tramošnici, VidoVICAMA, Boku, Domaljevcu, Koraću i Foči (kod Dervente), razabiremo da je svaka škola mogla da primi 80—600 učenika. Nastavu su obavljali župnici ili pomoćnici. Za učiteljsku službu dobijali su godišnje 10 forinti, dok je u Austriji jedan učitelj u to doba dobijao 1 500 forinti godišnje.

Interesantno je napomenuti da su prve godine poslije okupacije tolišku školu pohađala 23 učenika. U originalnom školskom izvještaju od 1 maja 1879 navode se predmeti: vjeronauka, čitanje, zemljopis i račun, a ocjenjivalo se još i ovo: čudorednost, sposobnost i marljivost. Ocjene su bile: odlično, vrlo dobro, dobro, srednje i hrđavo. A u izvještaju za školsku godinu 1879/80 pominje se i hrvatski i njemački jezik.

Iz toliške škole mnogi učenici su prešli u sutješki manastir, gdje su se zaredili.

Bok

Godine 1856 franjevci su imali u Boku svoju osnovnu školu u kojoj su plaćali učitelja. Nastavila je rad i poslije okupacije.³⁹

Mačkovac

U Mačkovcu (Loparama) postojala je srpska škola za vrijeme turske vladavine. Šušlić navodi da je osnovana od starina, ali ne kaže ništa konkretnije. Svakako, to nije moglo biti ranije od prve a vjerovatno i druge polovine XIX vijeka. Iz zapisa na nekim crkvenim knjigama u Mačkovcu⁴⁰ saznajemo za imena nekih učitelja. Poslije 1870 pominje se neki učitelj Danilo, koji naziva sebe sirotanom i robom »kod ovi ljudi« i kaže da su ga samo popovi dobro pazili. Godine 1874 bio je učitelj u Mačkovcu Stefan T. Paunović, rodом iz Brčkog. On je u Irmologiji (Beograd, 1837) zabilježio kao rijetkost da je 5 maja 1874 pao snijeg. Osim toga, tu je zaveo i datum smrti svoga oca Toila, brčanskog učitelja. U zapisima iz 1874 i poslije oku-

³⁶ Uporedite: Jelinić Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, II, 326—327, 329, 330. Na kraju izvještaja od 6 januara 1855, koji je fra Martin Nedić uputio na latinskom jeziku austriskom generalnom konzulu u Sarajevu, kaže se da je brojno stanje učenika koje je naveo bilo u toku 1853 godine. (*Relatio de scholis Catholicis in Bosna... u Arhivu Provincije Bosne Srebrene u Sarajevu*). I *Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae...*, Budaе, 1855, 23, navodi u Tolisi osnovnu školu sa 55 učenika.

³⁷ Klaić Vjekoslav, *Bosna*, 175.

³⁸ Arhiv franjevačkog manastira Guča Gora — *Litterae Pastorales etc.*, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1944, 299.

³⁹ Imao sam u rukama školski izvještaj za školsku godinu 1879/80. Iz iste godine vidio sam i izvještaj franjevačkih osnovnih škola u Donjoj Mahali i Matićima, pa bi se moglo pretpostaviti da su osnovane nešto ranije, a u svakom slučaju 1879.

⁴⁰ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 88, 89, 90, 91, 93.

pacije pominje se učitelj Lazar Milojević, rodom iz Sarajeva. Nesrećan u braku s »prokletom Mitrom iz Čelića«, on moli »svakog brata Sribina« da se čuva »od prokleti žena« i savjetuje svakom »da se uzme u pamet« i da ne služi bez plate, kao što je on radio.

Čelić

Prije okupacije u Čeliću je postojao mekteb. Godine 1882 podignuta je osnovna škola koja je četiri godine kasnije počela da radi.

Ulice

Početkom druge polovine XIX vijeka franjevci su osnovali svoju školu u Ulicama. Ona je, svakako, postojala prije 23 novembra 1853, kada je fra Marijan Šunjić izvijestio biskupa Štrosmajera o franjevačkim školama u Bosni, kojom je prilikom naveo i osnivanje ove škole.⁴¹ U tome vremenu brojila je 70 učenika, ali je ubrzo taj broj smanjen i kretao se između 30 i 35,⁴² te je, sigurno, i kasnije varirao.

U izvještaju koji je 1 juna 1854 podnio provincijal fra Martin Nedić francuskom vicekonzulu Eduardu de Vietu kaže se, pored ostalog, da će se istoga ljeta sagrađiti franjevačke osnovne škole u Ulicama, Vidovicama i još nekim mjestima,⁴³ što dovodi do zaključka da ta mjesta dotad nisu imala posebne zgrade za školu.

Jedan od prvih učitelja u Ulicama (ako ne i prvi) bio je fra Stjepan Jurić, koji je za svoju učiteljsku službu u 1853 godini primio 10 forinti nagrade. Pred okupaciju bio je učitelj fra Šimo Oršolić.

Vidovice

Prije nego što je sagrađena posebna zgrada za osnovnu školu u ovom mjestu franjevci su imali školu u mjesnoj kapeli, koju je tokom 1853 godine pohađalo 25 učenika.

U svome Ljetopisu Nedić je ostavio prepise izvještaja od 9 novembra 1854 i 10 septembra 1855, koji su upućeni austrijskom konzulatu. U prvom se pominje u Vidovicama novosagrađena osnovna škola s učiteljem fra Bartolom Kraljinićem i 37 učenika⁴⁴ i škola koju su sagrađili župljani i koja je brojila 35 učenika, s učiteljem fra Stjepanom Jurićem. Izvještaj od 10 septembra 1855 pominje u Vidovicama samo jednu (franjevačku) osnovnu školu sa 63 učenika. Za svoju učiteljsku službu u 1853 godini fra Bartol Kraljinić primio je 10 forinti.

⁴¹ Arhiv franjevačkog manastira Guča Gora — *Litterae Pastorales etc.*, Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1942, 162—163.

⁴² Uporedite: Jelenić Julijan, o. c., 327, 330, Nedić Martin, *Relatio de scholis Catholicis in Bosna...* u Arhivu Provincije Bosne Srebrene u Sarajevu i *Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae...*, Budae, 1855, 22.

⁴³ Arhiv Provincije Bosne Srebrene u Sarajevu — *Litterae Ministrorum Provincialium ad Imperiales Consulatus Austriacum et Franco-Galicum scriptae et vice versa*.

⁴⁴ Isti broj učenika navodi i *Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae...*, Budae, 1855, 26.

Na sastanku bosanskih franjevacu u Kr. Sutjesci, 5 marta 1868, zaključeno je, pored ostalog, da se što prije podigne školska zgrada i u Vidovicama,⁴⁵ iz čega bi se moglo zaključiti da prijašnja nije bila podesna.

Pred okupaciju učitelj je bio fra Marijan Janjić. Škola je nastavila rad i poslije okupacije.

Jablanica

U Jablanici je osnovana srpska škola za turskog vremena, ne zna se tačno koje godine, ali po svoj prilici pretkraj turske vladavine. Podignuta iz narodnih sredstava, radila je i poslije okupacije dok nije zamijenjena državnom koja je podignuta 1905 godine.

Oštra Luka

Godine 1856 franjevci su imali u ovom mjestu svoju osnovnu školu i učitelja kojega su plaćali. Ovo je, zasad, najstariji pomen o njoj. Kasniji podaci daju neke nove detalje iz istorije ove škole.

Pišući o osnovnoj školi u Oštroj Luci,⁴⁶ Ivan F. Perković kaže da je »prije 60 i nekoliko godina« škola bila smještena u nekoj staroj seoskoj kući. Nastava se izvodila po zahtjevu seljana. Ko je htio da dobrovoljno da dijete u školu, njegovo je dijete i pohađalo školu. Učitelje su birali seljani i oni su bili »s malo većom naobrazbom nego obični seljani«. Uživali su veliki ugled u narodu. Za svoju službu dobijali su od seljana nagradu u naturi a nešto i u novcu.

Prvi učitelj u ovoj školi bio je neki Dragutin N., rodом iz Đakova, za koga narod priča da je bio »jako dobar«, da je radio neumorno, ali vrlo kratko vrijeme, jer se razbolio i umro. Mjesto njega seljani su izabrali Marka Matuzovića, koji je svršio dva razreda franjevačke gimnazije i bio vrijedan. Posljednji učitelj u ovoj staroj školi bio je Matoš Matanović »dobar i pismen mještаниn, koji je svakom mještаниnu znao lijep savjet dati«.

Oštroлуčka škola nastavila je rad i poslije okupacije.

Dubrave

Posljednjih godina turske vladavine franjevci su imali u ovom mjestu svoju osnovnu školu. Pred okupaciju u njoj je bio učitelj fra Matija Mišković. Nastavila je rad i poslije okupacije.

Bijela

Srpska škola podignuta je, po svoj prilici, 1852 godine, iako se na nekim mjestima pominje 1854 i 1855 godina kao godina osnivanja. 17 juna 1852 pisao je mitropolit Agatangeli »kmetovima« u Bijeloj da je rukopoložio jereja Marka i da im ga šalje da uči djecu i služi u nuri paroha Stevana koji je odavno bolestan.⁴⁷ Vjerovatno je jerej Marko bio prvi učitelj u Bijeloj. Iz jednog zapisa na Opštem mineju (Beograd, 1841) u crkvi u Bijeloj vidi se da se Markov brat,

⁴⁵ Arhiv franjevačkog manastira u Kr. Sutjesci, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1944, 310—311.

⁴⁶ Извештај основних школа среза брчанског..., 77—78.

⁴⁷ Филиповић Миленко, Хаџи-Лазар Јовановић..., 6.

učitelj Lazar Lukić, rodom iz Obudovca, pogodio da uči djecu u Bijeloj 9 februara 1858 godine.⁴⁸

Učitelji su bili crkveni pojci koji su privatno, kao samouci, ili u sličnim školama učili čitati, pjevati crkvene pjesme i dr. Školu su pohađala samo muška djeca, i to poodrasla. Među učiteljima, kojih je bilo više, pominju se i Jovan Damjanović, Đuro Sofrenović (kasnije sveštenik u Porebričama) i Jovo Kablinović (kasnije opančar).⁴⁹ Škola je radila i poslije okupacije i oko 1890 pretvorena je u državnu.

Bukvik

Za turskog vremena postojala je srpska škola u Donjem Bukviku. U njenom prizemlju obavljalo se bogoslužjenje a na prvom spratu nastava. Kada je, 1883 godine, osnovana državna osnovna škola u Bukviku, kao sjedištu političke opštine, srpska škola je obustavila rad.⁵⁰

Zovik

Ovo selo, pod Majevicom, bilo je u XVIII i XIX vijeku napredno srpsko i cincarsko naselje. Četrdesetih godina XIX vijeka tu je podignuta pravoslavna crkva⁵¹ a šezdesetih godina istog vijeka postojala je i srpska škola. Jedan od prvih učitelja, ako ne i prvi, bio je, godine 1861, Danilo Blagojević, za koga u jednom zapisu stoji da neki ljudi kažu da »drugo ništa nie znao, nego samo: A a, B b«.⁵² Iz drugog zapisa, poslije 1861, saznajemo da je Stevo Marković iz Zovika naučio »Apostol« kod učitelja Danila Blagojevića. Marković predbacuje svome učitelju što ga je istjerao iz škole.⁵³ Godine 1864 u Zoviku je bio učitelj Jovo, koji je došao iz Bijele. Školu je zatekla okupacija.

Palanka

Selo Palanka, koje je pripadalo Brčanskom kadiluku, brojilo je 1869 godine 60 muslimanskih kuća. Do te godine njegovi stanovnici nisu imali džamije, nego su išli u školu (mekteb) na molitvu. Kad ih je kajmekam opomenuo na dužnost da sagrađe džamiju, oni su je sagradili.⁵⁴ Iz toga proizlazi da je mekteb otada mogao da služi samo za obavljanje nastave.

GRADAČAC

U Gradačcu je postojala srpska škola, muslimanski sibjan mektebi i medrese.

⁴⁸ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 83.

⁴⁹ Извештај основних школа среза брчанског..., 21. Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 88, 89.

⁵⁰ Извештај основних школа среза брчанског..., 46.

⁵¹ Филиповић Миленко, Старе српске књиге и рукописи по североисточној Босни (Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, 1948, 255).

⁵² Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 85.

⁵³ Ibidem. U jednom zapisu na Tipiku u crkvi u Osječanima iz godine 1870 pominje se učitelj Danilo Blagojević kao jeromonah gračanički.

⁵⁴ „Сарајевски цвјетник“ br. 49, Сарајево, 4 децембра 1869. На истом мјесту дописник из Брчког јавља о подизању двају и оправци трију мектеба у пет села Брчанског кадилука. Настава у тим мектебима је почела. (Ови успјеси приписује се kajmekamu Hadži Ali-begu i medžlisu Brčanskog kadiluka).

Srpska škola je postojala, prema Šušlićevim zabilješkama, od 1856 godine. Izgledala je kao neka stara bosanska kuća. Međutim, sva je prilika da je ona ranije osnovana. Do ovoga zaključka došao sam na osnovu zapisa na Irmologiji i Mineju u crkvi u Gradačcu.⁵⁵ Odatle se vidi da je Popečiteljstvo prosvęštenija Knjaževine Srbije poslalo 1850 godine opštini gradačackoj neke crkvene i školske knjige. Da nije bila škola osnovana ili, u krajnjem slučaju, neposredno pred osnivanjem, ne bi joj se slale školske knjige. Šušlić bilježi da je Vaso Pelagić poslao 1868 godine učitelja Dimitrija Ilića i dao mu za putni trošak 8 ces. dukata.

Krajem godine 1872 Srpska opština u Gradačcu izradila je jedan »Predlog o preuređenju škola kod Srba istočne vjere u Gradačkoj nahiji bosanskog vilajeta«, upućen bosanskom valiji Asim-paši. »Predlog« obuhvata 22 člana i veoma je interesantan,⁵⁶ te ću iz njega iznijeti najvažnije. Kao prvo, traži se da se u pomenutoj nahiji na sultanov trošak podignu četiri osnovne škole (u Gradačcu, Modriči, Crkvini i Obudovcu) i jedna niža realka u Gradačcu. Svaka od ovih škola treba da ima svoj »krug« sastavljen iz nekoliko sela. U krug škole u Gradačcu došla bi ova sela: Krečnice, Gornji i Donji Skugrić, Gornja i Donja Slatina, Avramovina, Samarevac, Briježnica, Porebrice, Špionica, Tolisa i tri mala zaseoka sa varoši Gradačac. U krug modričke škole: Koprivna, Vranjak, Zelinja, Riječani i Miloševac sa varoši Modriča. U krug crkvinke škole: Kruškovo Polje, Crkvina, Pisari, Škarić i Tišina sa varošicom Šamac. U krug obudovačke škole: Obudovac, Gornji i Donji Žabar, Čobić Polje, Draginovci, Kopanice, Vučinovac, Krevšić, Bukova Greda i Orašje. »Predlog« predviđa da svaki krug ima po jednog školskog staratelja koje će birati narod. Učitelji treba da budu sposobni. Jedan od učitelja imenovaće se za nadzornika osnovnih škola a za upravitelja realke jedan od njenih učitelja. Učitelji osnovnih škola primaće do daljeg 60—100, a učitelji realke 100—180 dukata godišnje. Poslije tridesetogodišnjeg rada u školi učitelji dobijaju punu penziju. »Predlog«, dalje, propisuje školske prihode, troškove na ime putovanja nadzornika i staratelja, ustanovljenje štedioničke kase u kojoj će se čuvati svi školski prihodi, da njom rukuje stručnjak računovođa koji će za tu službu primati nagradu i biti odgovoran i da se o svima prihodima i rashodima podnosi izvještaj nahiskoj vlasti na kraju svake godine.

Iako su podnošenju navedenog »Predloga« stajali na putu neki građani, naročito Jovo Babić, koji nisu htjeli da ga potpišu,⁵⁷ ipak je on poslan valiji sa potpisima drugih ljudi. Međutim, sva ta akcija nije urodila željenim plodom.

⁵⁵ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 80.

⁵⁶ Objavljen je u novosadskoj »Застави« br. 151 od 22 decembra 1872. Ja sam ga štampao u »Нашој школи« br. 3—4, Sarajevo, 1955, 193—196.

⁵⁷ »Застава« br. 43, Novi Sad, 25 aprila 1873. Interesantan je jedan detalj iz dopisa o tome kako je Babić pustio »u uši nekim besima, da nekoliko građana, a sa njima i učitelj sastaju se sa nekim buntovnicima, koji su prešli iz Srbije, samo da bi sasvim tom laži kakogod ubio stranku, koja se zauzela da pomogne školama«...

Osim sibjan mekteba, muslimani su u Gradačcu imali dvije medrese: Murat-kapetanovu⁵⁸ i Husein-kapetanovu (po muherisu Svircu, koji je u njoj dugo predavao, nazvana Svirac-medresom). Ova posljednja se održala do novijeg vremena.

Statistički podaci iz salnama za godine 1284—1286 po hidžri sadrže sljedeće detalje koji se odnose na broj škola i učenika u Gradačaćkom kadiluku u koji je uračunata i Gračanica:

Godina 1284 po hidžri (1867/68)

Broj škola: muslimanskih 82, hrišćanskih 7.

Broj učenika: muslimana 2 278 m., 1 822 ž., hrišćana 166 m., 12(?) ž.

Godina 1285 po hidžri (1868/69)

Broj škola: muslimanskih 82, hrišćanskih 7.

Broj učenika: muslimana 2 759 m., 1 922 ž., hrišćana 186 m., 22 ž.

Godina 1286 po hidžri (1869/70)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Statistički podaci iz salnama za godine 1287—1294 po hidžri odnose se na broj škola i učenika u samom Gradačaćkom kadiluku.

Godina 1287 po hidžri (1870/71)

Broj škola: muslimanskih 82, pravoslavnih 2, katoličkih 3.

Broj učenika: muslimana 2 779 m., 1 925 ž., pravoslavnih 187 m., 23 ž., katolika 110 m., 65 ž.

Godina 1288 po hidžri (1871/72)

Broj škola: muslimanskih 57, pravoslavnih 8, katoličkih 4.

Broj učenika: muslimana 1 537 m., 1 112 ž., pravoslavnih 182 m., 1 ž., katolika 93 m.

Godina 1289 po hidžri (1872/73)

Broj škola: muslimanskih 65, pravoslavnih 8, katoličkih 5.

Broj učenika: muslimana 1 566 m., 1 147 ž., pravoslavnih 186 m., 5 ž., katolika 95 m.

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: medresa⁵⁹ 2, sibjan mekteba 25.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 10.

Broj učenika: muslimana 550 m., 23 ž., nemuslimana 243 m., 120 ž.

Godina 1291 po hidžri (1874/75)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1292 po hidžri (1875/76)

⁵⁸ Handžić Mehmed, Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (Narodna uzdanica, kalendar za godinu 1937, Sarajevo, 1936, 36) misli da je jedna medresa u Gradačcu ili Murat-kapetanova ili Osman-kapetanova. A Kreševljaković Hamdija kaže da su medrese u Gradačcu Osman-kapetanova i Murat-kapetanova: (Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1954, 202).

⁵⁹ U salnamama za godine 1290—1293 po hidžri objavljeno je pogrešno da su u Gradačaćkom kadiluku (tj. u Gradačcu) postojale 2 ruždije. Taj broj može se odnositi samo na medrese, pa sam to i unio u tekst.

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 26.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 10.

Broj učenika: muslimana 570 m., 28 ž., nemuslimana 241 m., 112 ž.

Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: sibjan mekteba 24.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 13.

Broj učenika: muslimana 500 m., 20 ž., nemuslimana 141 m., 80 ž.

Tramošnica

U izvještaju fra Marijana Šunjića od 23 novembra 1853, koji je uputio Strosmajeru, pored ostalog, kaže se da je u nacrtu da se osnuje školu i u Tramošnici, za koju se župu navodi da broji 3 500 duša.⁶⁰ Franjevci su imali ovdje svoju školu, prema jednom navodu, godine 1854, kada je, vjerovatno, i osnovana. Četiri godine kasnije podignuta je školska zgrada. Godine 1871 u školi je bilo 15 učenika.⁶² Škola je dobijala pomoć u školskim knjigama od Austro-ugarskog generalnog konzulata u Sarajevu. Iz dopisa generalnog konzula Teodorovića od 12 jula 1875, koji je uputio provincijalu fra Dominiku Andriću, vidi se koliko je knjiga poslano u Tramošnicu te godine.⁶³ Pred okupaciju učitelj je bio fra Ilija Benković. Škola je radila i poslije okupacije. U školskom izvještaju od 1 maja 1879 navodi se 25 učenika i predmeti: vjeronauka, čitanje, krasnopis, zemljopis i račun. Usto se ocjenjivala čudorednost, sposobnost i marljivost.

Skugrić

Prema Šušljicevim ispitivanjima, u Skugriću je postojala srpska škola pored crkve. Od okupacije nije radila.

Gornja Tolisa

Što je rečeno za Skugrić, važi i za Gornju Tolisu.

Koprivna

Srpska škola u Koprivni osnovana je 1850 godine. Od 1855 godine selo je imalo i crkvu.

Vranjak

Nešto kasnije od Koprivne osnovana je u Vranjaku srpska škola. I Vranjak je imao crkvu od 1855 godine. Po zabilješkama Đorđa Markovića iz Hrga (umro 1938), kao učitelj u Vranjaku pominje se

⁶⁰ Arhiv franjevačkog manastira Guča Gora — *Litterae Pastorales* etc., Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1942, 162—163.

⁶¹ »Franjevački Glasnik« br. 3, Sarajevo, 1897, 34.

⁶² Izvještaj fra Mije Gujića austro-ugarskom generalnom konzulu Zoretiću godine 1871 u Arhivu Provincije Bosne Srebrene — *Litterae Ministrorum Provincialium*...

⁶³ Arhiv Provincije Bosne Srebrene u Sarajevu, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1944, 322.

Hadži-pop Petko. To je čuveni pop Petko Jagodić koji se istakao u takozvanoj Trebavskoj buni 1858 godine i iz Vranjaka pobjegao u Srbiju.⁶⁴

Miloševac

Srpska škola u Miloševcu osnovana je 1855 godine. Školu je mnogo zadužio svojim radom Kosta Popović, paroh iz Miloševca, koji je tu svršio osnovnu školu. Iz zapisa na Triodu (Beč, 1855) u crkvi u Miloševcu⁶⁵ iz godine 1881 saznajemo za ime učitelja Jovana P. Dragića koji je, vjerovatno, službovao tada u Miloševcu.

Modriča

Handžić navodi da je u Modriči postojala medresa, samo ne kaže kada, i da je više nema.⁶⁶ Nije isključeno da je postojala i prije okupacije. Ako je postojala medresa, onda je, svakako, postojao i sibjan mekteb, bar jedan.

Prema ispitivanjima Milenka Filipovića,⁶⁷ Modriča je imala srpsku školu već oko 1795 godine, kako su ga uvjeravali stariji ljudi. Međutim, prva pouzdana vijest o školi je iz 1841 godine, kada se Hristo Marković (Samokovlija) pogodio s »kmetovima« da uči djecu i da u crkvi obavlja njemu »podobna« za tri godine po 500 groša godišnje.⁶⁸ Izgleda da je Marković do 1841 godine bio privatni učitelj u Modriči. Filipović dobro zaključuje da je »neke škole bilo« i prije Markovića jer je znatan broj mještana bio pismen.

Po kazivanju starih ljudi, poslije Hrista Markovića do 1880 godine bili su učitelji u ovoj školi: pop Todor Selaković (1845), Risto Šipoder (1846—1847), Stavro Marković (1848—1850), Đorđo Kaluder (1850—1851), Stevan Somborac (1851—1852), pop Petko Jagodić (1852—1853). Stevan Somborac (1854), Stavro Marković (1855), Petar Šarkić (1856), neki Stojaković, rodом iz Paraćina (1857), Petar Šarkić (1858), Stojaković (1860), Kosta Jovičić (1860—1861), Stevo Paunović (1861—1863), pop Simo Kukavica (1863—1864), Makso Todorović⁶⁹ (1864—1866), Simo Isailović (1866—1868), Makso Todorović (1868—1870), Milivoj Stojčević (1870—1871), Despot Despotović (1871—1876) Vladimir Jovanov (1876—1878), Josif Popović (1878—1879) Arkadije Dragojlović (1879—1880).⁷⁰

⁶⁴ Филиповић Миленко, Манастир Возућа у Босни, Скопље, 1940, 27.

⁶⁵ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 91.

⁶⁶ Handžić Mehmed, o. c., 38.

⁶⁷ Филиповић Миленко, Православна црква и школа у Модричи, „Преглед“, Сарајево, 1932, књига VIII, свеска 106, 563—566, свеска 107—108, 647—653, Филиповић Миленко, Модрича, Скопље, 1932, 57—69.

⁶⁸ Православна црква у Модричи поминје се први пут 1837 године, кад се јавља и почетак уређења црквене општине. »Кметови« су били угледни људи, чланови општине. Школска зграда била је крај цркве.

⁶⁹ Чини ми се да би ово могла бити штампарска грешка и да је тачније: Todorović, како се и касније наводи.

⁷⁰ Filipović navodi i imena ostalih učitelja od 1880—1914, po zapisnicima odbora crkvenoškolske opštine.

Hristo Marković bio je rodom iz Bugarske, Petar Šarkić iz Srijema,⁷¹ Stevo Paunović iz Brčkog, Simo Isailović iz Sombora.⁷²

Prije Isailovića u školi se radilo po starom manastirskom metodu: učio se bukvar, časlovac i psaltir, a ko je htio da nauči nešto više učio je i »mjeslovac«. Učitelj Isailović uveo je moderni metod u nastavu. Učenike je podijelio po razredima i donio svjetovne knjige štampane u Beogradu. On je uveo i »pravoslavlje sv. Save«⁷³ i đачku zastavu bijelo-crvene boje kao i običaj nošenja vertepa⁷⁴ o Božiću, koji se držao sve do Prvog svjetskog rata, kada je prestao rad u ovoj školi.

Bos. Šamac

Prema podacima koje sam dobio 1939 godine putem Glavnog odbora Gajreta u Sarajevu od Povjereništva Gajreta u Bos. Šamcu, ovdje je postojao sibjan mekteb i ruždija.

Sibjan mekteb je pohađalo otprilike 100—120 učenika. Oni su učili iz sufara, Kurana, Tedžvida i Ilmihala. Od učitelja pominju se: Mulalija Aliefendić, Fehim Hafiz Fisović, Mula Ibrahim Kasumović i Husein Hafiz H. Jusufović. Učiteljima su pomagali takozvane softi-baše ili kalfe. Kalfe su imale određen broj učenika koje su morali propitivati i kontrolisati da li su naučili zadaću i o tome izvijestiti učitelja. Učitelj bi svake sedmice provjeravao učenje pojedinog učenika. Za slab uspjeh odgovarale su kalfe, koje su prema uspjehu učenika dobijale ocjenu.

O pohađanju mekteba vodili su računa, pored učitelja, takozvane čehaj-baše, koji su morali da saznaju od roditelja ili staratelja za uzrok eventualnog nedolaska djeteta. Za nepohađanje mekte-

⁷¹ Filipović kaže da je Šarkić iz Loznice. Međutim, izgleda vjerovatnije što navodi savremenik Jukić (»Bosanski prijatelj«, sv. I, Zagreb, 1850, 133) da je Šarkić rodom iz Srijema i da je bio više godina učitelj u Loznici. I Jelenić kaže da je Šarkić iz Srijema i da je bio i u Livnu.

Godine 1850 Petar Šarkić je bio učitelj u Travniku. Pominje se kao jedan od sakupljača preplate na Jukićev »Bosanski prijatelj«, prvi bosanski časopis. Na jednom zapisu iz 1853 na Psaltiru (Moskva, 1848) u crkvi u Tešnju kaže se da je tu knjigu priložio za zdravlje svoje i svojih Petar Šarkić, bivši učitelj. Godine 1868 bio je učitelj u Bos. Dubici. Novosadska »Застава« u br. 5 od 10 januara 1869 ne izražava se dobro o njemu, a u br. 40 od 2 aprila 1869 u dopisu iz Sarajeva pominje nekog učitelja Šarkića kao jednog od »otpadnika srpskih«, koji drži stranu Osman-paše i vladike Dionisija.

⁷² Ranije se mislilo da je on rodom Beogradanin. Međutim, iz zapisa na Apostolu (ruski, bez početka) u crkvi u Gradačcu, vidi se da se rodio u Somboru 1826 godine. Odrastao je u Beogradu. Preparandiju je svršio u Somboru, gimnaziju i bogosloviju u Karlovcima. U tim zapisima on se pominje pod imenom Simon i Simeon Isajlović i Isailović.

⁷³ Filipović kaže da se u drugoj polovini XIX vijeka razvio i u Sjeveroistočnoj Bosni, pod uticajima iz Srbije i Vojvodine, »živ crkvenoškolski kult sv. Save, koji je imao znatnog uticaja i na seoski svet: tako su u Zvorničko-tuzlanskoj eparhiji četiri crkve posvećene sv. Savi. Sve su te crkve građene u novije vreme. Ovaj kult sa svečanim proslavama po školama i govorima o sv. Savi kao i sve veće širenje pismenosti znatno potiskuju prvobitni narodni kult«. (Филиповић Миленко, Свети Сава у култу и предању у северо-источној Босни, Београд, 1939, 8).

⁷⁴ Kod Vuka nalazimo ovo objašnjenje za vertep: »die Krippe (der Geburt Christi), die die Schulknaben um Weihnachten umherführen, praesepe Christi«. (Вук Караџић, Српски рјечник, III издање, Биоград, 1898, 60).

ba i slabo učenje učenici su dobijali pismeni ukor i kaznu šibanjem u »falakama«.⁷⁵ Mještani su rado slali djecu u mekteb, brinuli se za njegove potrebe, plaćali učitelje i nabavljali odjeću i obuću siromašnim učenicima.

U ruždiji je, navodno, bilo 60—70 učenika. Pored predmeta iz oblasti vjeronauke i gramatike, učilo se sastavljanje pisama i službenih podnesaka i kaligrafski zadaci. Kao učitelji pominju se: Hafiz Škiljo, zatim neki Turkuša i Fočak, čijih se imena mještani ne sjećaju. Učitelje je plaćala država 100—120 groša mjesečno.

Godine 1879 otvorena je u Bos. Šamcu srpska škola inicijativom građana Srba. Jedan od njenih učitelja bio je Petar Gajić, koji se pominje 1881 godine. Na jednom zapisu iz godine 1866 na Časlovcu (Beograd, 1862) u crkvi u Bos. Šamcu zabilježeno je ime Živka Živkovića, koji je te godine učio II razred (svakako negdje izvan Bos. Šamca) i bio »dobar učenik«.⁷⁶

Crkvina

Prije okupacije postojala je u Crkvini kod Bos. Šamca srpska škola. Vjerovatno je osnovana početkom druge polovine XIX vijeka. Na zapisu na Opštem mineju (Moskva, 1769) u crkvi u Miloševcu⁷⁷ potpisan je neki Nikola, učitelj u Crkvini, 24 marta 1854. Iz jednog zapisa na Psaltiru (Budim, 1854) u crkvi u Crkvini vidi se da je Krsto Đurić u Crkvini počeo da uči Psaltir 9 marta 1855 a na drugom se kaže da ima jedna godina kako je uzeo da ga uči.⁷⁸ Jedan Službenik (Budim, 1799) u crkvi u Crkvini povezao je 26 juna 1847 Nikola Dimitrić,⁷⁹ tešanjski učitelj. Nikola je bio kaluđer. Bio je učitelj i u Crkvini.⁸⁰ Godine 1874 pominje se kao učitelj u Crkvini jerej Đorđo Popović, čiji zapis od 14 avgusta 1874 stoji na Osmoglasniku (Carigrad, 1843) u crkvinjskoj crkvi.⁸¹

Domaljevac

Početkom druge polovine XIX vijeka franjevci su u Domaljevcu imali svoju školu. Ona je, svakako, postojala 1854 godine,⁸² kada je, vjerovatno, i osnovana. Godina 1861, koja se navodi na dva

⁷⁵ To je bila sprava za šibanje učenika (muškaraca) po tabanima. Stojala se iz podebele sohe, dužine nešto više od metra, koja je bila probušena blizu sredine na dva mjesta i kroz te rupe provučeno uže učvršćeno jakim uzlovima. Krivca bi povalili na pod natznak, provukli mu noge kroz uže i zavrnuti uže oko sohe koju bi držala dva jača učenika sa krajeva, dok je učitelj udarao štapom po tabanima.

⁷⁶ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 87.

⁷⁷ Ibidem, 82.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Na zapisu u knjizi Strasna evanđelja (Moskva, 1782) u crkvi u Čečavi on se pominje kao Nikola Dimitrijević, učitelj u Tešnju, 22 avgusta 1847.

⁸⁰ Филиповић Миленко, о. с., 80.

⁸¹ Ibidem, 89.

⁸² »Franjevački Glasnik« br. 3, Sarajevo, 1897, 34.

mjesta kao godina osnivanja, odnosno podizanja,⁸³ nije tačna. Prema izvještaju fra Martina Nedića od 10 septembra 1855, u školi su bila 43 učenika. Za godinu 1857 domaljevački učitelj primio je platu u iznosu od 378 groša.

Na sastanku bosanskih franjevaca u Kr. Sutjesci, 5 marta 1868, zaključeno je, pored ostalog, da se što prije podigne školska zgrada i u Domaljevcu. Pred okupaciju učitelj je bio fra Andrija Petrović. Škola je nastavila rad i poslije okupacije, do 1904 godine, kada je osnovana narodna osnovna škola.

Tišina

Franjevci su ovdje imali svoju školu koja se pominje godine 1858.

Porebrice

Srpska škola u Porebricama postojala je od 1856 godine a možda nešto i ranije. Iz jednog zapisa na Psaltiru (Beograd, 1852) u crkvi u Porebricama,⁸⁴ iz godine 1858, razabiremo da je Blagoje Maksimović bio učitelj u Porebricama i da je 3 godine učio djecu.

GRAČANICA

U ovom mjestu Srbi su imali svoju osnovnu školu a muslimani sibjan mektebe i medrese.

Srpska škola osnovana je 1830. Drugih podataka nisam našao. Godine 1877 osnovao je učitelj Makso Todorović srpsko crkveno pjevačko društvo, jedno od prvih pjevačkih društava u Bosni i Hercegovini.

Pored sibjan mekteba, muslimani su imali dvije medrese: Murat-kapetanovu i Osman-kapetanovu. Ova posljednja se održala do novijeg vremena.⁸⁵

Prema salnami za godinu 1289 po hidžri (1872/73) u Gračaničkom kadiluku bilo je 6 muslimanskih škola sa 79 učenika, što ne odgovara stvarnom stanju.

Statistički podaci u salnamama iz sljedećih godina sadrže ove detalje o broju škola i učenika u Gračaničkom kadiluku:

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 36.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 10.

Broj učenika: muslimana 414 m., 119 ž., nemuslimana 117 m., 30 ž.

Godina 1291 po hidžri (1874/75)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1292 po hidžri (1875/76)

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 36.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 9.

Broj učenika: muslimana 427 m., 131 ž., nemuslimana 111 m., 29 ž.

⁸³ Извештај основних школа срезџа брчанског..., 53 Брчко срез и град, Београд, 1939, 19. У поменутом Извештају каже се да је школа уживала доста добар углед, да ју је похађало просјечно 30 ученика и да се, осим народног језика, у нjoj учила народна историја, земљопис Босне и вјеронаука. Пored тога, наводи се да су школу »финанцирале француске и аустро-угарске власти«.

⁸⁴ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 83.

⁸⁵ Handžić Mehmed, o. c., 36.

Godina 1293 po hidžri (1876/77)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1294 po hidžri (1877/78)

Broj muslimanskih škola: medresa 2, sibjan mekteba 36.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 5.

Broj učenika: muslimana 350 m., 146 ž., nemuslimana 120 m., 28 ž.

(Statističke podatke iz salnama za godine 1284—1286 po hidžri vidite pod Gradačac. U salnamama za godine 1287 1288 po hidžri ne navodi se u statističkim podacima Gračanički kadiluk ni broj škola i učenika u njemu).

Osječani

Srpska škola u ovom mjestu postojala je, po svoj prilici, od 1852 godine. Risto Šušljic navodi samo na jednom mjestu da bi se moglo uzeti da škola postoji od 1830—1835. Prema Bogunovićevim ispitivanjima,⁸⁶ škola je osnovana posredovanjem Srba Tešanjaca. Godine 1860 u Osječanima je bio učitelj Danilo Blagojević. On je tu i 1870, ali je tada bio jeromonah.⁸⁷ Iz jednog zapisa na Službeniku (Budim, 1798) u crkvi u Osječanima saznajemo i za ime jednog učenika. To je Mojsije Ivanović, koji ga je pisao 12 juna 1857. Milenko Filipović je utvrdio da je prvobitno bila svojina crkve u Osječanima jedna rukopisna knjiga, koja je promijenila nekoliko vlasnika dok nije dospjela u selo Boljanić, a koju je pisao 1842 Lazar Jovanović, tadašnji učitelj u Tešnju.⁸⁸

Manastir Ozren

Manastir Ozren⁸⁹ je u narodu i u nauci najpoznatiji srpski manastir u Sjeveroistočnoj Bosni. Za ozrenske Srbe i za Srbe iz čitavog toga predjela on je u tursko vrijeme bio kulturno i političko središte⁹⁰.

U XIX vijeku pri manastiru je bila i škola. Ne zna se kada je osnovana i koji su bili prvi učitelji. »Vrlo je verovatno da je manastir, kad god je služio, bio i škola, a u vremenima kad bi on bio pust da su sveštenici u susednim selima bili ujedno i učitelji«⁹¹.

Kao onovremene manastirske škole i ova je primjenjivala manastirski metod u nastavi sve do učitelja Danila Blagojevića u drugoj polovini XIX vijeka. Manastirska uprava je kasnije podigla zasebnu školsku zgradu u kojoj je radila srpska osnovna škola od 1900 do 1914 godine⁹².

Godine 1858 i 1859 na Ozrenu se pominje kao učitelj Danilo Blagojević. On je likvidirao manastirski metod u školi. Iz jednog njegovog zapisa od 8 septembra 1858 na Triodu (Moskva 1835) vi-

⁸⁶ Bogunović Petar, Iz usorskog kraja i okoline, Sarajevo, 1937, 16.

⁸⁷ Филиповић Миленко — Мазалић Ђоко, Манастир Озрен (Споменик СГ САН, књ. 3, Београд, 1951, 120).

⁸⁸ Филиповић Миленко, Старе српске књиге..., 256.

⁸⁹ Detaljnije o njemu i radu: Филиповић Миленко — Мазалић Ђоко, Манастир Озрен (Споменик СГ САН, књ. 3, Београд, 1951, 89—123).

⁹⁰ Филиповић Миленко, Озрењаци или Маглајци — Етнолошки приказ, (Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, 1952, 340).

⁹¹ Филиповић Миленко — Мазалић Ђоко, Манастир Озрен, 119.

⁹² Ibidem.

dimo da je volio mnogo da pije rakiju. U drugom zapisu iz 1858 u Djelima apostolskim (Beč, 1795) iznosi primjer kako je učio đake množenje⁹³. Ovaj učitelj se kasnije zamonašio. Priča se da je po njemu prozvana voda Danilovac u blizini manastira Ozrena.

U školu na Ozrenu išli su mladići ne samo iz bliže okoline nego i iz udaljenijih sela. »Kao uspomena na doba sa školama manastirskog metoda ostalo je da se u narodu oko Ozrena »djacima« zovu oni seljaci koji znaju da čitaju svojim seljanima molitve iz Časlovca, Trebnika, da pišu zapise i sl.«⁹⁴.

Skipovac

Prema Šušlićevim ispitivanjima, u Skipovcu je osnovana srpska škola godine 1875. Detaljnijih podataka nisam našao.

MAGLAJ

Prije okupacije u Maglaju su imali Srbi svoju školu i muslimani svoje škole.

Nije isključeno da je srpska škola u ovom mjestu postojala i prije 1857 godine. A da je te godine postojala, svjedoči zapis na jednom Psaltiru u crkvi u Boljaniću. Iz toga se zapisa vidi da je Psaltir povezo Cvijetin Gojković, učitelj maglajski, 1857 godine⁹⁵. Drugih podataka o ovoj školi nisam našao, osim jednog statističkog detalja u salnami za godinu 1294 po hidžri (1877/78) u kojoj se pominje 28 učenika.

Muslimani su imali, osim sibjan mekteba, ruždiju, a kasnije i medresu, za koju pretpostavljam da je osnovana poslije 1878 jer se ne navodi u statističkim podacima u salnamama. U tim salnamama navodi se ovo brojno stanje muslimanskih škola i učenika u Maglajskom kadiluku:

Godina 1284 po hidžri (1867/68): 2 škole, 191 učenik.

Godina 1285 (1868/69) i 1286 (1869/70): 2 škole, 187 učenika.

Godina 1287 (1870/71): 2 škole, 176 učenika.

Godina 1288 (1871/72): 2 škole, 190 učenika, 27 učenica.

Godina 1289 (1872/73): 2 škole, 210 učenika, 57 učenica.

U salnamama za godine 1290—1294 po hidžri navode se sljedeći podaci za Maglajski kadiluk:

Godina 1290 po hidžri (1873/74)

Broj muslimanskih škola: rudžija 1, sibjan mekteba 5.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 4.

Broj muslimanskih učenika: 210 m., 75 ž.

Godina 1291 po hidžri (1874/75)

Isto brojno stanje kao u prethodnoj godini.

Godina 1292 po hidžri (1875/76)

Broj muslimanskih škola: rudžija 1, sibjan mekteba 5.

Broj nemuslimanskih škola i crkava: 4.

⁹³ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 83, 84.
Ovdje su i dva Blagojevićeva zapisa iz 1859 godine.

⁹⁴ Филиповић Миленко — Мазалић Ђоко, Манастир Озрен, 120.

⁹⁵ Филиповић Миленко, Стари српски записи..., 83.